

זאהי עבאס

שמותיה של ירושלים בתרגום רב סעדיה גאון לתורה

מבוא: שמותיה של ירושלים

השם 'ירושלים' מורכב משני חלקים: הראשון – מן השורש 'ירה' בהוראת 'יסד', והשני – 'שלים' במשמעות 'שלום', כלומר שלום הדבוק בעיר זו מאז הופעת המלך מלכיצדק בשליחות של שלום. מלך זה קיבל את פני אברהם שניצח את מלכי מסופוטמיה (ארם-נהריים). לגבי משמעות הסיומת הזוגית בשם ירושלים, מקובלת הדעה שיש לכך שני קבטים, גאוגרפי ורוחני, ומתברר שסיומת זו מרמזת לשתי ערים בשם ירושלים.¹ במקרא נזכרת ירושלים 641 פעמים.² בספר בראשית (יד, יח) מכונה מלך העיר "מלכיצדק מלך שלם": "ומלכיצדק מלך שלם הוציא לחם ויין והוא כהן לאל עליון. במילונו מגדיר קדרי את ירושלים בקצרה כבירה של הממלכה המאוחדת ושל מלכות יהודה,³ כגון בארבעת הפסוקים דלהלן:

1. בן עשרים וחמש שנה מלך אמציהו ועשרים ותשע שנה מלך ב' ירוש' ל'ם וישם אמו יהועדן מ' ירוש' ל'ם (דברי הימים ב כה, א).
2. ולא אבה האיש ללון ויקם וילך ויבא עד נכח יבוס היא ירוש' ל'ם (שופטים י"ט, י).
3. והשבת האחד יהיה לו למען עבדי דוד ולמען ירוש' ל'ם העיר אשר בחרתי בה מפל שבטי ישראל (מלכים א יא, לב).
4. וימראשי האבות בבוואם לבית יהוה אשר ב' ירוש' ל'ם התנדבו לבית האלהים להעמידו על מכונו (עזרא ב, סח).

¹ ראו אליקים תשס"ז, עמ' 63, הדן בשם 'ירושלים' במקרא, ולדעתו הסיומת הזוגית בשם זה משקפת קבט גאוגרפי וקבט רוחני שבעיר ירושלים. מבחינה גאוגרפית מתברר, כי על פי פסוקים בספר יהושע ובספר שופטים, היו שתי ערים סמוכות בשם ירושלים. לדבריו, כאשר לקבט הרוחני, על פי דברי חז"ל יש גם ירושלים שמימית, דהיינו ירושלים של מעלה (שם, עמ' 64–67).

² להרחבה ראו קיל תש"ן, עמ' 130–134; אליקים תשס"ז, עמ' 58–67. במקרא מוזכרת ירושלים 667 פעמים, ובטקסטים הכתובים עברית היא נקראת 641. בטקסטים הכתובים בארמית היא מופיעה בכתיב חסר, והקרי תמיד ירושלם (באות למד סגולה).

³ קדרי תשס"ו, עמ' 363.

קצנלנבוגן מצינת 72 שמות לירושלים כולל מראה מקום במקרא.⁴ היא מביאה מקבילות מדברי חז"ל, ומסבירה את הסיבה למתן שמות אלה, כגון השמות 'ה' יראה', 'פסא ה', 'הלבנון', 'ארץ המוריה', בדוגמאות שלהלן:

1. וַיִּקְרָא אֲבָרְהָם שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא יְהוָה יֵי אֵל הַבְּרָאשִׁית כב, יד).
2. בָּעֵת הַהִיא יִקְרָאוּ לִירוּשָׁלַם פֶּסֶא יְהוָה וְנִקְווּ אֵלֶיהָ כָּל הַגּוֹיִם (ירמיהו ג, יז).
3. וּבָאוּ הָרַקְמִי וְאֵל כָּל שְׂכֵנָיו בְּעֶרְכָּה בָּהֶר וּבְשִׁפְלָה וּבְנֶגֶב וּבְחוּף הַיָּם אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַלְכָנוּ עַד הַנֶּהָר הַגָּדֹל נָהָר פָּרָת (דברים א, ז).
4. קַח נָא אֶת בְּנֵךְ אֶת יְחִידְךָ אֲשֶׁר אֶהְבֶּתְ אֶת יִצְחָק וְלֶךְ לְךָ אֶל אֲרָץ הַמִּצְרַיִם וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה (בראשית כב, ב).

השם ירושלים (גם 'ירושלם' ללא יו"ד) אינו מופיע בתורה (חמשת החומשים: בראשית, שמות, ויקרא, במדבר ודברים), והוא מצוי ברבים מספרי המקרא האחרים. הדיון במאמר זה יתמקד בבדיקת השמות של ירושלים, כפי שהם משתקפים בתרגום רב סעדיה גאון (להלן: רס"ג) לתורה. להלן (בסעיף א) נציג חלק משמות אלה שנידונו בספרות המחקר. בפרק המחקרי (פרק 2) יורחב הדיון באופן שבו משתקפים שמותיה של ירושלים בתרגום רס"ג לתורה.

כאמור, ירושלים זוכה לעשרות כינויים. לפני שנכבשה על ידי דוד היא נקראה 'יבוס', ולאחר מכן: 'עיר דוד', 'עיר יהודה', 'ציון', 'עיר הקודש', 'עיר אלוהים'. נוספו לה כינויי חיבה והערצה כגון: 'טבור העולם', 'כלילת יופי', 'כיסא אלוהים', 'משוש תבל', 'עיר הצדק', 'עיר השלום'.⁵

השם 'ירושלים' אינו נזכר בכלל בספרי התורה.⁶ במקום השם ירושלים, בחרה התורה לדבר על מקום לא ידוע: וְהָיָה הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם בּוֹ לְשֹׁכֵן שְׁמוֹ שֵׁם שְׁמָה תִּבְיֹאוּ אֶת כָּל אֲשֶׁר אֲנֹכִי מֵצִיָּה אֶתְכֶם (דברים יב, יא). כתשובה לשאלה מדוע לא נזכרה ירושלים בתורה באופן מפורש, מצטט קיל את דעת הרמב"ם בספר מורה נבוכים (ג, מה), המציין שלוש סיבות לכך: מניעת מלחמה בין העמים על המקום הזה, הגנה על המקום מפני השחתה מכוונת ומניעת המאבק בין שבטי ישראל שישאפו לכבוש אותו ולזכות בו בנחלתם.⁷

⁴ קצנלנבוגן תשנ"ה.

⁵ להרחבה אודות מגוון כינוייה של ירושלים, ראו שם.

⁶ קאסוטו תשנ"ט, עמ' 11–13, מציין כי אומנם שמה של ירושלים לא נזכר במפורש בספרי התורה, אך יש בהם רמזים לחשיבותה ולקדושתה.

⁷ קיל תש"ן, עמ' 131.

לדעת אליקים, ירושלים נזכרה בתורה בשמות אחרים ובאמצעות רמזים לשוניים, כגון השם 'שלם' המקביל לשם 'ציון' שהוא אחד משמותיה של ירושלים כמו בדוגמה שלהלן: וַיְהִי בְשָׁלֹם סוּכּוֹ וַיִּמְעוֹנְתוּ בְּצִיּוֹן (תהלים עו, ג). לדבריו, גם התרגומים הארמיים (אונקלוס, יונתן, ירושלמי) זיהו כינויים מסוימים כירושלים, כגון 'שלם' ו'ארץ המוריה'.⁸

שלוסברג סבור שריבוי שמותיה של ירושלים מצביע על מעמדה החשוב. הוא מציין רבים משמותיה המופיעים במקרא, כגון: 'יבוס' – וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ וַיָּבֹא עַד נֶכַח יְבוּס הַיָּרֵשָׁלַם (שופטים יט, י), 'ציון' – וַיְהִי בְשָׁלֹם סוּכּוֹ וַיִּמְעוֹנְתוּ בְּצִיּוֹן (תהלים עו, ג), 'העיר' – כִּי הָאָרֶץ מְלֵאָה מִשְׁפָּט דָּמִים וְהָעִיר מְלֵאָה חֲמָס (יחזקאל ז, כג), 'עיר הקודש' – עוֹרֵי לְבָשִׁי עֲזָזָה צִיּוֹן לְבָשִׁי בְּגָדֵי תַפְאֶרֶת וַיְרוּשָׁלַם עִיר הַקֹּדֶשׁ (ישעיהו נב, א).⁹ שלוסברג דן גם בשמותיה של ירושלים המופיעים בחיבוריו של רס"ג. הוא מציין שגם באסלאם יש לירושלים מעמד מיוחד, ולכן זכתה לשמות רבים כגון: 'איליא' (השם העתיק ביותר – ממקור רומאי), 'בית אלמקדס', 'אלקדס', 'אורשלים', 'אלארץ' אלמקדסה'. שלוסברג מסיק, שרס"ג אומנם שמר פעמים רבות על השם העברי 'ירושלים' בחיבוריו הכתובים בעברית או בערבית, אך לדבריו, שני השמות העיקריים ששימשו את רס"ג בתרגום שם העיר הם 'בית אלמקדס' ו'אלקדס'. בשניהם השתמשו בתקופת רס"ג הן לציון שם העיר והן לציון מקום המקדש. לגבי השם 'ציון', שלוסברג קובע ששם זה מופיע בתרגומי רס"ג בצורתו העברית גם בחיבורים הכתובים ערבית.¹⁰

א. השתקפות שמותיה של ירושלים בתרגום רס"ג

בפרק זה נבחן את אופן ההשתקפות של שמות ירושלים בתרגום רס"ג לתורה. בסעיף 1 נעמוד על החשיבות של תרגום זה ועל שני הנוסחים שישמשו כקורפוס למחקר. בסעיף 2 נברר את האופן שבו משתקפים שמותיה של ירושלים בתרגום רס"ג לתורה.

1. חשיבות התרגום של רס"ג

תרגום רס"ג לתורה הוא אחד המקורות החשובים לפרשנות התורה. תרומתו חשובה מאוד להבנת הטקסט המקראי מבחינות רבות ומתאפיין בגמישות בתוכן ובלשון, הבאה לידי ביטוי בחופש הרב שנהג בו רס"ג בתרגום. בחיבוריו הרבים כתב רס"ג (882, מצרים – 942, בגדאד) בתחומים רבים, כגון תרגומים ופירושים לספרי המקרא, תפילות

⁸ אליקים תשס"ז, עמ' 59–60.

⁹ שלוסברג תשנ"ב, עמ' 74–82.

¹⁰ שם, עמ' 79.

ופיזטים, פילוסופיה ולשון.¹¹ תרגום רס"ג עשוי לתרום להבנת המשמעויות השונות של כל אחד משמותיה של ירושלים שנזכרו בתורה. אף נוכל לברר את השקפתו לגבי שמות אלה ונבחן במה היא שונה מדעות חוקרים אחרים בעניין השמות שיוחסו לירושלים. בדרך זו נוכל להיווכח אם כינויי ירושלים שיוחסו לה אכן מכוונים אליה או שמא הם מכוונים למקומות אחרים חוץ מירושלים.

2. שמות ירושלים בתרגום רס"ג לתורה

בהשוואה לשמות הרבים שזכתה להם ירושלים במקרא, שמותיה בתורה מצומצמים למדי. במבוא דלעיל הראינו כי אין זכר לשם ירושלים בספרי התורה, אך החוקרים מצאו בהם שמות וכינויים המרמזים על העיר הזו. להלן נדון בחלק משמות אלה, כפי שהם משתקפים בתרגום רס"ג לתורה. לצורך כך, נבחרו שני נוסחים של תרגום זה, הראשון הוא נוסח כתב יד סנט פטרסבורג, שזמנו 1009/10 לספירה,¹² (להלן פ), והשני הוא נוסח מהדורת דירינבורג משלהי המאה הי"ט. מהדורה זו מבוססת על הפולילוטות של קושטא ושל לונדון ועל כתב יד תימני (להלן ד). להלן נציג את הממצאים הנוגעים לאופן השתקפותם של כמה משמותיה של ירושלים בתרגום רס"ג לתורה.

(א) שָׁלָם

מלה זו המזדמנת בכמה היקרויות בתורה משמשת בשלושה תפקידים: שם עצם, שם תואר ופועל, כפי שניתן לראות בשלוש הדוגמאות דלהלן:

(1) וּמִלְכֵי צֶדֶק מִלְּךְ שָׁלָם הוֹצִיא לָחֶם וַיֵּין וְהוּא כֶּהֱן לְאֵל עֲלִיּוֹן (בראשית יד, יח).

פ: ומלכי צדק מלך שלם אכ'רג' לה טעאמא ושראבא והו אמאם ללטאיק אלעאלי.

ד: ומלכי צדק מלך ירושלים אכ'רג' לה טעאמא ושראבא והו אמאם ללטאיק אלעאלי.

(2) וַיָּבֹא יַעֲקֹב שָׁלָם עִיר שְׁכֶם אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנַעַן (בראשית לג, יח).

פ: ת'ם דכ'ל יעקוב סא ל' [...] נאבלס אלד'י פי בלד כנעאן.

ד: ת'ם דכ'ל יעקוב סא למא אלי קריה נאבלס אלתי פי בלד כנעאן.

(3) וְדֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הָנֶּה פִּי לֹא שָׁלָם עוֹן הָאָמִרִי עַד הָנֶה (בראשית טו, טז).

פ: ואלג'יל אלראבע ירג'ע אלי האהנא אד' לם יכמל ד'נב אלמוריין אלי אלאן.

¹¹ על רס"ג – יצירתו ואופי התרגום שלו למקרא, ראו מלטר 1926; פישמן תש"ג; טובי תשס"ז; בן-שמאי תשס"ט; דותן תשנ"ז, עמ' 17–20; ברודי תשס"ז, עמ' 35–50; שלוסברג תשס"ז, עמ' 87–89; צבי 2009; עבאס 2012, עמ' 3–19; עבאס תשע"ט; עבאס 2022.

¹² כתב היד מכיל 720 דפים, ויש חלקים ממנו שלא נשתמרו. על כתב יד זה, ראו בלאו תשנ"ח.

¹³ חלק מתרגום הפסוק לא נשתמר.

ד: ואלג'יל אלאבע ירג'ע אלי ההונא אד' לם יכמל ד'נב אלאמוריין אלי אלאן.
 בדוגמה הראשונה 'שלם' משתקפת כשם העיר ירושלים רק בנוסח ד, ובנוסח כתב היד פ
 המלה מופיעה כלשונה ללא תרגום. בדוגמה השנייה היא מתורגמת כשם תואר 'סאלמא',
 ובדוגמה השלישית כפועל בבניין קל במשקל פִּעַל. גם בפירוש רס"ג לתורה – 'שלם'
 בדוגמה הראשונה משתקפת כשם של העיר ירושלים.¹⁴ לפי מילון קדרי, 'שלם' כשם עצם
 הוא שמה העתיק של ירושלים.¹⁵

(ב) יְבוּס (יְבוּס י)

בתורה לא נזכר השם 'יבוס' ובמקומו מופיע שם העם 'יבוסי'. בהופעותיו המעטות
 מתורגם שם זה על ידי רס"ג באמצעות השם 'אליבוסיין'. להלן דוגמאות לכך:

(1) וְאֵת הַיְבוּסִי וְאֵת הָאֱמֹרִי וְאֵת הַגִּרְגָּשִׁי (בראשית י, טז).

פ: לא נשתמר.

ד: ואליובוסיין ואלאמוריין ואלגרג'שיין.

(2) כִּי הָיָה הַיְבוּסִי הַחֹזֶה הַחֲזָק הַכֹּנֵעַ הַחֲזָק הַיְבוּסִי (דברים כ, יז).

פ: בל אתלפהם אתלאפא אלחתיין ואלאמוריין ואלכנעאניין ואלפרזיין ואלחויין
 ואליובוסיין.

ד: בל אתלפהם אתלאפא אלחתיין ואלאמוריין ואלכנעאניין ואלפרזיין ואלחויין
 ואליובוסיין.

קדרי (2006, עמ' 389) מבהיר כי עיר היבוסי היא ירושלים.¹⁶

(ג) בֵּית אֵל

השם 'בית אל' מזדמן בפסוקים רבים בתורה, ובתרגום רס"ג הוא משתקף בכולם
 באמצעות אותו שם 'בית אל'. מתברר כי מנקודת ראותו של רס"ג, שם זה איננו מרמז
 לעיר ירושלים. להלן דוגמה לכך:

(1) וַיִּקְרָא לְמָקוֹם אֵל בֵּית אֵל כִּי שָׁם נִגְלוּ אֵלָיו הָאֱלֹהִים (בראשית לה, ז).

פ: ודעי פי אלמוצ'ע בית אל אלי אלטאיק לאן ת'ם תג'לא לה אללה.

ד: ודעי פי אלמוצ'ע בית אל אלי אלטאיק לאן ת'ם תג'לי לה אללה.

(2) אֲנֹכִי הָאֵל בֵּית אֵל אֲשֶׁר מְשַׁחֲתָ שָׁם מִצָּכָה (בראשית לא, יג).

¹⁴ קאפח תשמ"ד, עמ' לו.

¹⁵ קדרי תשס"ו, עמ' 1102.

¹⁶ שם, עמ' 389.

פ: אנא אלטאיק אלמבשרך פי בית אל אלדי מסחת הנאך אלנצבה.
ד: אנא אלטאיק אלמבשרך פי בית אל אלדי מסחת ת'ם אלנצבה.

גם בפירוש של רס"ג לתורה נשמר השם 'בית אל', כגון בפירוש הרישא של הפסוק בדוגמה הראשונה: "ויקרא למקום, ויקרא במקום ששמו בית אל אל האל".¹⁷ קדרי מציין ששני ערים נקראו 'בית אל': עיר בגבול נחלות בנימין ואפרים ועיר בנחלת שמעון בקרבת באר שבע.¹⁸

(ד) אָרְץ הַמּוֹרִיָּה

שם זה מופיע פעם אחת בתורה, והוא מתורגם על ידי רס"ג בשני הנוסחים פ ו-ד באמצעות השם 'בלד אלעבאדה', כלומר "ארץ עבודת האל":

וְלֹךְ לְךָ אֶל אָרְץ הַמּוֹרִיָּה וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה (בראשית כב,ב).

פ: ואמץ אלי בלד אלעבאדה ואצעדה תם ללקרבאן.

ד: ואמץ אלי בלד אלעבאדה ואצעדה ת'ם קרבאנא.¹⁹

גם רס"ג בפירושו מבאר כי 'ארץ המוריה' היא 'ארץ העבודה'.²⁰ על פי קדרי, 'ארץ המוריה' היא הר העקדה – עקדת יצחק.²¹

(ה) גִּלְעָד / הַר הַגִּלְעָד

במקומות המעטים שבהם מופיע השם 'גלעד' / 'הר הגלעד', אופן תרגומו בשני הנוסחים של רס"ג מצביע על שמות המקומות 'ג'רש' או 'ג'בל ג'רש' ואינו מרמז כלל לעיר ירושלים.²² להלן דוגמאות לכך:

(1) וַיִּשְׁאוּ עֵינֵיהֶם וַיֵּרְאוּ וְהִנֵּה אֶרֶץ חַת וְשָׂמְעֵאלִים בְּאֶה מֶגֶלְעָד (בראשית לז,כה).

פ: פרפעו עיונהם פנט'רו פאד'א בקאפלה אעראב ג'איה מן ג'רש.

ד: פרפעו עיונהם פנט'רו פאד'א בקאפלה אעראב ג'איה מן אלג'רש.

(1) וַיִּדְבֹק אֹתוֹ בְּהַר הַגִּלְעָד (בראשית לא,כג).

פ: ולחקה פי ג'בל ג'רש.

ד: ולחקה פי ג'בל ג'רש.

¹⁷ קאפח תשמ"ד, עמ' נד.

¹⁸ קדרי תשס"ו, עמ' 99.

¹⁹ נוסח ד' מעיר: "אל הארץ אשר יעבדו שם אלוהים".

²⁰ קאפח תשמ"ד, עמ' מא.

²¹ קדרי תשס"ו, עמ' 666.

²² קדרי (שם, עמ' 159) מציין, שעיר זו מצויה בעבר הירדן.

גם בפירוש רס"ג לתורה השם 'גלעד' מבואר כמקום בשם 'גרש' בעבר הירדן המזרחי.²³

(ו) אָ פָּךְ תָּה

השם 'אפרתה' הנדיר בתורה מופיע בשני פסוקים בספר בראשית. הוא משתקף בשני הנוסחים של תרגום רס"ג באמצעות השם 'אפרת', ובשניהם נוסף שהכוונה היא לעיר בית לחם:²⁴

(1) וַיְהִי עוֹד כְּבָרַת הָאָרֶץ לְבֹא אָ פָּךְ תָּה (בראשית לה, טז).

פ: לא נשתמר.

ד: ובקי להם מיל מן אלטריק לידכ'לו אלי אפרת.

(2) וַתָּמָת רָחֵל וַתִּקָּבֶר בְּדֶרֶךְ אָ פָּךְ תָּה הָיָה בֵּית לָחֶם (בראשית לח, יט).

פ: ת'ם מאתת ודפנת פי טריק אפרת הי בית לחם.

ד: ת'ם מאתת רחל ודפנת פי טריק אפרת הי בית לחם.

(ז) הָ בָּשָׁן

גם השם 'בשן' נדיר בתורה, ורס"ג מתרגם אותו בשני הנוסחים באמצעות שם המקום 'אלבת'ניה'. לפי מילון אבן מנט'ור (1981), המקום הזה מצוי באזור 'בלאד א-שאם', כלומר "סוריה הגדולה". גם על פי קדרי, הכוונה היא לארץ בעבר הירדן הצפוני. להלן שתי דוגמאות לאופן התרגום:²⁵

(1) וַיִּפְּנוּ וַיַּעֲלוּ דֶרֶךְ הָ בָּשָׁן וַיֵּצֵא עֹג מֶלֶךְ הָ בָּשָׁן לִקְרֹאתָם (במדבר כא, לג).

פ: לא נשתמר.

ד: ת'ם ולו פצעדו טריק אלבת'ניה פכ'רג' עוג מלך אלבת'ניה תלקאהם.

(2) וְאֵת מַמְלַכְתָּ עֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן (במדבר לב, לג).

פ: ובלד ממלכה עוג מלך אלבת'ניה.

ד: ובלד ממלכה עוג מלך אלבת'ניה.

(ח) דְּרוֹם

על פי תרגום רס"ג, אין שום עדות שהשם הנדיר בתורה 'דרום' מרמז לעיר ירושלים. בתרגום הפסוק דלהלן, שם זה משתקף באמצעות המקבילה הצפויה 'ג'נובא', דהיינו דרומה:

²³ קאפח תשמ"ד, עמ' נה.

²⁴ אותו פירוש מצוין גם בקדרי תשס"ו, עמ' 64.

²⁵ קדרי תשס"ו, עמ' 130.

וּלְנִפְתָּלִי אָמַר נִפְתָּלִי שָׁבַע רִצּוֹן וּמָלֵא בְּרֶפֶת יְהוָה יָם וְדָרוֹם יִרְשָׁה (דברים לג, כג).

פ: לא נשתמר.

ד: ולנפתלי קאל יא נפתלי אסתכת'ר מן אלרצ'א וכן ממלוא מן ברכה אללה וחז מן אלארץ' גרבא וג' נובא.

בהערת שוליים לביאור הפסוק, נוספה הערה זו בנוסח ד: "ולנפתלי אמר היה נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ה' וירש [בציווי] מן הארץ המערב והדרום". גם בפירושו לתורה מבאר רס"ג את הצירוף 'ים ודרום' בהוראת 'מערב ודרום'.²⁶ במילונו של קדרי, המלה 'דרום' מופיעה רק בהוראת רוח מארבע רוחות השמיים.²⁷

(ט) ה' ל' כ' נון

השם 'הלבנון' מופיע בכמה פסוקים בתורה. הן במקור העברי והן בתרגום רס"ג הוא כמעט זהה, ומתברר שאינו מרמז לעיר ירושלים. הנה שתי דוגמאות לכך:

(1) אֶעֱבְרָה נָא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֶבְרַת הַיַּרְדֵּן הַהִיא הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְכָּנוּן (דברים ג, כה).

פ: לא נשתמר.

ד: אסאלך אן אג'וז ואנט'ר אלי ד'לך אלבלד אלד'י פי ד'אך ג'אנב אלארדן וד'לך אלג'בל אלג'יד ואלל'בנאן.

(2) כָּל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר תֵּדָרֹךְ כִּף רִגְלְכֶם בּוֹ לָכֵם יְהִי מִן הַמִּדְבָּר וְהַלְכָּנוּן (דברים יא, כד).

פ: כל מוצ'ע יטאה קדמכם יכון לכם מן אלבר ואלל'בנאן.

ד: וכל מוצ'ע יטאה קדמכם יכון לכם מן אלבר ואלל'בנאן.

קדרי מפרש את המקום הזה כגוש הרים גבוה בגבול הצפוני של ארץ ישראל.²⁸

(י) מ' נות'ה

גם השם 'מנוחה' מזדמן במספר פסוקים בלבד, והוא משתקף בתרגום רס"ג באמצעות מלים שאינן מרמזות לעיר ירושלים, כגון בשתי הדוגמאות דלהלן:

(1) כִּי לֹא בָאתֶם עַד עֵתָה אֶל הַמְּנוּחָה וְאֶל הַנַּחֲלָה אֲשֶׁר יְהוָה אֱלֹהֵיךְ נָתַן לָךְ (דברים יב, ט).

פ: פאנכם לם תצירו בעד אלי אלמסתקר ואלנחלה אלדי אללה רבך מעטיך.

ד: פאנכם לם תצירו בעד אלי אלמסתקר ואלנחלה אלתי אללה רבך מעטיכם.

²⁶ קאפח תשמ"ד, עמ' קפח.

²⁷ קדרי תשס"ו, עמ' 194.

²⁸ שם, עמ' 553.

(2) וַיֵּרָא מִן־הַ כִּי טוֹב וְאֵת הָאָרֶץ כִּי נִעְמָה (בראשית מט, טו).

פ: ת'ם ירי אל ראחה מא אג'ודהא ואלארץ' מא אנעמהא.

ד: ת'ם ראי אל ראחה מא אג'ודהא ואלארץ' מא אנעמהא.

בדוגמה הראשונה המלה 'מנוחה' משתקפת בהוראת 'מקום מגורים קבוע' ('אלמסתק') ללא שום רמז לשם ספציפי או לעיר ירושלים. גם בדוגמה השנייה מלה זו מתורגמת במשמעות 'השקט והשלווה'. קדרי (2006, עמ' 628) מפרש את המלה 'מנוחה' באופן דומה בהוראת מקום מגורים שליו או מרגוע וחוסר תנועה, ואף מציין שהיא עשויה לשמש ככינוי לארץ ישראל.²⁹

סיכום

בעוד שם העיר ירושלים לא נזכר בכלל בתורה, שמה מזדמן במקרא מאות פעמים והיא זוכה לשמות רבים נוספים. לדעת החוקרים – במקום השם המפורש ירושלים, ניתן למצוא בתורה רמזים ושמות אחרים לעיר זו. חלק מן השמות המיוחסים לירושלים במקרא נמצאים גם בתורה. במחקר זה נבדקו דרכי השתקפותם של שמות כאלה בתרגום רס"ג לתורה כדי לברר אם אכן הם מרמזים לירושלים או למקומות אחרים. הממצאים מלמדים כי מתוך השמות שנבדקו, רק מעטים מהם משתקפים כשמות לירושלים, כגון השם 'שלם' והצירוף 'ארץ המוריה' המשתקף באמצעות המקבילה 'בלד אלעבאדה', כלומר המקום שבו עובדים את האל. ניתן לקבוע, כי אין בתרגום רס"ג עדויות רבות לרמזים המצביעים על שם העיר ירושלים. שמות רבים במקרא המיוחסים לירושלים משתקפים בתרגום רס"ג לתורה כשמות של מקומות אחרים, כגון: בית אל (בית אל), גלעד (ג'רש), אפרתה (בית לחם), הבשן (אלבת'ניה).

ביבליוגרפיה

אליקים תשס"ז	נסים אליקים, ירושלים במקרא. שמעתין 44 (168/9), עמ' 58–67
אבן מנט'ור 1981	מחמד בן מכרם בן מנט'ור, לסאן אלערב. קהיר
בן־שמאי תשס"ט	חגי בן־שמאי, ריבוי משמעויות של הכתובים בשיטתו הפרשנית של רב סעדיה גאון. בתוך: שרה קליין־ברסלבי (עורכת) מנחה למיכאל – מחקרים בהגות יהודית ומוסלמית מוקדשים לפרופסור מיכאל שורץ, עמ' 21–44. תל אביב

²⁹ שם, עמ' 628.

- בלאו תשנ"ח יהושע בלאו, עיונים בכתב יד מזרחי מתחילת המאה הי"א של תרגום רס"ג לתורה. לשוננו סא, עמ' 111–130
- ברודי תשס"ז ירחמיאל ברודי, רב סעדיה גאון. ירושלים
- דותן תשנ"ז אהרן דותן, אור ראשון בחכמת הלשון: ספר צחות לשון העברים לרב סעדיה גאון. ירושלים
- דירינבורג תרנ"ג נפתלי יוסף דירינבורג (מהדיר), תרגום חמשה חומשי תורה בלשון ערבית לרבינו סעדיה גאון בן יוסף הפיומי (=נפתלי יוסף דירינבורג, ספרי סעדיה גאון בן יוסף הפיומי, חלק ראשון). פריס
- טובי תשס"ז יוסף טובי, ה'תאויל' בתפסיר רב סעדיה גאון למקרא. בתוך: אהרן ממון, שמואל פסברג ויוחנן ברויאר (עורכים), שערי לשון – מחקרים בלשון העברית, בארמית ובלשונות היהודים מוגשים למשה בראשר, א, עמ' 140–161. ירושלים
- כ"י סנט פטרסבורג כתב יד הספרייה הלאומית, סנט פטרסבורג (Ebr, Mic. 69089, 69895) <1009, II C>
- מלטר 1926 Henri Malter, *Saadia Gaon: His Life and Works*. New York
- עבאס תשע"ט זאהי עבאס, קשרים לוגיים בתרגום רס"ג לתורה ותרומתם להבנת הטקסט המקראי. חלקת לשון 51, עמ' 1–20
- עבאס 2012 --, השתקפות מילות הקישור של העברית המקראית בתרגום רס"ג לתורה. עבודת דוקטור. אוניברסיטת חיפה
- עבאס 2022 --, קורי לשון וסגנון מיוחדים בתרגום רס"ג לתורה". מסורות כא/ב, עמ' 177–202
- פישמן תש"ג יהודה לייב הכהן פישמן, רב סעדיה גאון ועבודתו הספרותית. בתוך: יהודה לייב הכהן פישמן (עורך), רב סעדיה גאון: קובץ תורני-מדעי למלאת אלף שנה לפטירתו (ד'תש"ב–ה'תש"ב), עמ' א–סד. ירושלים
- צבי 2009 Tamar Zewi, *Biblical Hebrew Tenses and Saadya Gaon's Translation of the Pentateuch*. *Ancient Near Eastern Studies* 46, pp. 1–31
- קאסוטו תשנ"ט משה דוד קאסוטו, ירושלים בספרי התורה. אריאל 20 (134-133/4), עמ' 11–13
- קאפח תשמ"ד יוסף קאפח, פירושי רבינו סעדיה גאון על התורה. ירושלים
- קדרי תשס"ו מנחם צבי קדרי, מילון העברית המקראית: אוצר לשון המקרא מאל"ף עד תי"ו. רמת גן
- קיל תש"ן יהודה קיל, ירושלים במקרא. שמעתין כד (100), עמ' 130–134
- קצנלנבוגן תשנ"ה אילנה קצנלנבוגן, שבעים שמות לירושלים. סיני קטז, עמ' קכט–קמט

שלוסברג תשנ"ב אליעזר שלוסברג, שמותיה של ירושלים בחיבורי רב סעדיה גאון.
מחקרי חג: כתב עת לתרבות יהודית 4, עמ' 74–82